

Investeren in leren

De maatschappelijke waarde van leraren, leraarschap en lerarenbeleid

Paulien Meijer (Radboud Universiteit), Mirko Noordegraaf (Universiteit Utrecht), Ingrid Paalman-Dijkenga (Hogeschool Viaa)

Investeren in leren

De maatschappelijke waarde van leraren, leraarschap en lerarenbeleid

Paulien Meijer (Radboud Universiteit), Mirko Noordegraaf (Universiteit Utrecht), Ingrid Paalman-Dijkenga (Hogeschool Viaa)

Op verzoek van het ministerie van OCW, 22 maart 2022

Vooraf

- Wij zijn door het ministerie van OCW gevraagd om te reflecteren op 25 jaar lerarenbeleid, de 'staat van het leraarschap', en de toekomst van leraren en lerarenbeleid.
- Wij hebben daar niet enkel onderling discussies over gevoerd, we hebben kennisgenomen van rapporten en evaluaties (zie Bijlage), we zijn betrokken geweest bij interactieve sessies met het onderwijsveld, we hebben aanvullende gesprekken gevoerd, en we hebben onze eigen kennis en ervaring ingevoegd.
- Doel van deze reflectie is *niet* het maken van het zoveelste rapport, met een nieuw overzicht of nieuwe analyse, nee, het doel is meer *gevoel* bij de ontwikkelingen en discussies rond leraren en lerarenbeleid te krijgen, om ze *in perspectief* te plaatsen, en om die ontwikkelingen een nieuwe *impuls* te geven.
- We hopen daarmee niet zozeer een doorbraak te forceren, maar de ontwikkelingen vlot te trekken. De beleidsdiscussie en praktische aanpak lijken nogal vast te zitten.
- Hieronder presenteren we puntsgewijs de uitgangspunten voor een Investeringsagenda in het leraarschap, niet zozeer financiële investeringen, maar mentale, sociale en culturele investeringen.
- Deze investeringen gaan om meer dan betere arbeidsvoorwaarden en financiële ruimte. De waardering voor het beroep kan versterkt worden. Houdingen, *mindsets* en werkwijzen moeten heroverwogen worden. Via samenwerking kan meer verbindend moeten worden gewerkt, in een nogal traditioneel en verdeeld onderwijsveld.
- De *maatschappelijke waarde* van het onderwijs is daarvoor stimulans, aanjager en ijkpunt. Om leraarschap *in* de school te versterken, moet je *buiten* de school kijken door de betekenis van onderwijs in en voor de samenleving te benadrukken.
- Investeren in leren gaat elke partij aan die te maken heeft met onderwijs en de maatschappelijke opdracht die onderwijs behelst. Dit stuk is bedoeld voor iedereen die zich daardoor aangesproken voelt.

Urgentie (Waarom?)

- Als de rapporten en evaluaties één ding laten zien, dan is het dat het lerarenbeleid en de aanpak van het lerarentekort als het ware 'vast' zit. Gedurende de afgelopen

decennia worden keer op keer dezelfde boodschappen geuit en wordt door dezelfde partijen daadkracht verkondigd. Toch zien we weinig vooruitgang, sterker, het gevoel is veeleer dat het leraarschap 'afglijdt'.

- Een van de recente rapporten, dat van ResearchNed (2021), laat in haar beleidsdoorlichting duidelijk zien dat de beleidstheorie tekortschiet, dat de doelen achter lerarenbeleid onhelder zijn en dat de doelen onvoldoende worden bereikt. Wij zien de waarde van dit soort doorlichtingen en denken dat het een extra factor is in het verbeteren van het beleid. Toch wijken wij daar ook van af. In plaats van het doelgericht optimaliseren van de realisatie van 'de beleidstheorie', denken wij dat het perspectief minder technisch moet zijn, maar meer maatschappelijk, en dat eerder een verbreding in plaats van verenging nodig is. Lerarenbeleid kan niet als geïsoleerd beleid gezien worden, laat staan als 'te optimaliseren' geïsoleerd beleid.
- Naast het lerarentekort, staat de kwaliteit van lerarenopleidingen én van de begeleiding van startende leraren ter discussie, zien we jonge leerkrachten vroegtijdig afhaken, worden we meer en meer met *burn-out*, stress en uitval geconfronteerd, en verdwijnen ervaren leraren uit beeld voordat kennis- en ervaringsoverdracht plaats vinden. Al met al is het beroepsbeeld weinig rooskleurig. Natuurlijk gebeurt er ook veel moois. Maar toch, de glans is eraf, en de kans op een negatieve spiraal is levensgroot. 'Wie wil nog voor de klas gaan staan?', dat gevoel...
- Dat het beleid over en de aanpak van lerarentekort vastzit, is vreemd. In het onderwijs staat leren centraal, dus waarom wordt er niet meer collectief, *samen* geleerd over hoe het beleid over leraarschap en aanpak van het lerarentekort beter of anders vormgegeven kan worden? Waarom is het veld zo lastig in beweging te brengen? Waarom komen onderwijsplannen en onderwijspraktijken onvoldoende bij elkaar? Waarom verstaan de werelden van beleid, bestuur, leidinggeven en lesgeven elkaar zo weinig?
- Bovendien, het onderwijs bereidt leerlingen voor op het *vormgeven van de (toekomstige) samenleving*, onder meer door jonge mensen met onderlinge verschillen te confronteren, die te leren waarderen en ze te leren daarmee om te gaan. Waarom lukt het dan het onderwijsveld zelf niet om met onderlinge verschillen om te gaan en onze leerlingen 'voor te leven' hoe je respectvol met elkaar om gaat, en dat je elkaar nodig hebt?
- Onze analyse is dat het onderwijs meer elan aan het leraarschap kan geven door (meer) open te staan voor ontwikkelingen, in wetenschap (in de breedste zin van het woord), samenleving, en in en rond de school. En vooral ook door de scheidslijnen in het onderwijsveld, soms 'groeven', soms zelfs 'loopgraven', te doorbreken.
- Dit vraagt om pilots, projecten en programma's, maar gewaakt moet worden voor allerlei langs elkaar bewegende innovaties. Van het ministerie van OCW vraagt dat vooral signalering, prioritering, enthousiasmering. Niet alleen het ministerie van OCW, maar het nieuwe kabinet kan nieuw elan geven door de maatschappelijke waarde en betekenis van leren en onderwijs centraal te stellen. Onderwijs is cruciaal voor het voelen en nemen van maatschappelijke verantwoordelijkheid, voor het aanpakken van maatschappelijke vraagstukken, en voor de vormgeving van de toekomstige samenleving. Het is cruciaal voor het waarmaken van de grote hoeveelheid andere ambities van het kabinet.
- Door de nadruk te leggen op de *maatschappelijke waarde* van leraren en lesgeven, en daarmee van het onderwijs, wordt het leraarschap een aantrekkelijker beroep.

Meer mensen zullen kiezen voor leraarschap dat een wezenlijke bijdrage levert aan de aanpak van maatschappelijke vraagstukken, en dat inspeelt op maatschappelijke verantwoordelijkheden. Zij blijven langer in het onderwijs, en kunnen gestaag en gesteund bouwen aan nog beter onderwijs. Leraarschap kan dan sterker worden *gewaardeerd*. Wat betekent dat? We formuleren zeven ijkpunten.

Ijkpunten (Wat?)

1. *Benadruk de **maatschappelijke waarde van het leraarschap**. Onderwijs voltrekt zich veelal in scholen, maar de waarde van onderwijs is eerst en vooral maatschappelijk. De uitgangspunten voor kracht en kwaliteit reiken daarmee verder dan de fysieke ruimtes in de school, verder dan het schoolgebouw. In tijden van transitie, polarisatie, groeiende ongelijkheid en afnemend vertrouwen is de maatschappelijke waarde van onderwijs groter dan ooit. Laat leerlingen ontdekken wat de waarde is van leren van en met elkaar in een diverse context, onze samenleving. Dat wat buiten de school gebeurt is onderdeel van wat binnen gebeurt. Verwevenheid en verbondenheid zijn daarbij van belang. Burgerschap is daarmee geen 'vak' maar een manier van werken en leren, een levenswijze die je gezamenlijk vormgeeft. Onderwijs stimuleert kennis, kunde en vaardigheden die van belang zijn om maatschappelijke uitdagingen aan te gaan, en om samen, als maatschappij, te presteren.*
2. *Versterk het **professioneel vermogen van leraren**, waarbij het minder gaat om werktijden, roosters en instructies (dat is de leraar als 'werknemer'), en meer over vakmanschap, vooral collectief vakmanschap, over vermogens om met onzekerheid om te gaan, over interprofessionele uitwisseling en gezamenlijke versterking van kennis en ervaringen. Door dit expliciet te maken, geven leraren een ánder voorbeeld aan hun leerlingen. Het gaat ook voor leerlingen dan niet alleen om lessen, roosters en toetsen, maar óók om de manier waarop je gezamenlijk kennis ontwikkelt, vaardigheden oefent en jezelf ontdekt.*
3. *Investeer in **professionele opleiding en ontwikkeling**. Professioneel vermogen staat of valt met houding, motivatie, handelingsrepertoires, en daar zijn opleiding en ontwikkeling belangrijk voor, zowel 'on' als 'off the job'. Opleiding en ontwikkeling draaien om meer dan wat er in 'de klas' gebeurt, en daarbij is ruimte en tijd voor de manier waarop leraren collectief vormgeven aan het leraarschap en het onderwijs.*
4. ***Werk meer samen**, binnen de school, tussen locaties, met partners en stakeholders, in de regio. Meer verbindende kracht in en rond het onderwijs biedt een tegenwicht tegen fragmentatie en polarisatie. Deze samenwerking is niet of centraal (op organisatieniveau), of decentraal (op het niveau van leraren), maar kent creatieve koppelingen tussen circuits: tussen bestuurders, leidinggevenden, leraren en ondersteuners; tussen inhoud en geld; tussen schoollocaties; tussen scholen en kennisinstellingen; tussen thema's, pilots en programma's.*
5. *Bouw **het leraar-perspectief** in als er beleidsmatig, politiek en bestuurlijk wordt gehandeld en samengewerkt. De blik van leraren verrijkt beleid, samenwerking en innovatie, en leraren worden gelinkt aan beleid, samenwerking en innovatie. Maak daar tijd voor. Zorg er als leraren voor dat je gezamenlijke perspectieven ontwikkelt. Het leraar-perspectief laat idealiter een voortdurende vertegenwoordiging zien vanuit het primair, voortgezet, middelbaar beroeps-, hoger beroeps- en universitair*

onderwijs. Idealiter kunnen en willen leraren zich herkennen in beleid- en besluitvorming. Gebruik 'praktijktoetsen', bijvoorbeeld via 'critical friend' groepen, om nieuw of te evalueren beleid tegen het licht te houden. Versterk vakverenigingen waarin leraren gezamenlijk aan visievorming doen om hun beroep vitaal te houden.

6. Geef **publiekelijk stem en gezicht aan het leraarschap**, via ambassadeurs en rolmodellen vanuit het onderwijs zelf (niet alleen van buiten). Straal kracht, elan en eigenaarschap uit, in plaats van 'slachtofferschap'. Een initiatief als de 'Dag van de leraar' versterkt dit. Zulke initiatieven mogen gerust groter worden, voor een nog duidelijker, doordringender geluid over de maatschappelijke bijdrage van leraren.
7. Straal politiek, beleidsmatig en bestuurlijk **vooral trots en enthousiasme** uit. Voor politieke bestuurders en beleidsmakers zien we de opdracht om te prioriteren en vervolgens goed te agenderen. Daarbij is het van belang om de maatschappelijke waarde van onderwijs en leren te benadrukken, en keuzen en opdrachten in relatie te brengen tot maatschappelijke uitdagingen waar het regeerakkoord op inspeelt. Onderwijs en leren kunnen niet los gezien worden van hoe we maatschappelijk presteren op het vlak van gezondheid, veiligheid, klimaat, duurzaamheid, en inclusiviteit. Bestuurders en beleidsmakers komen voorbij gebaande banen, via frisse blikken, sterke verhalen, en koppelingen met praktische wijsheid in het onderwijsveld.

De ijkpunten samengevat:

Ijkpunt	Toelichting
1. Benadruk de maatschappelijke waarde van leraarschap.	Onderwijs is niet te isoleren van maatschappelijke ontwikkelingen, issues en transities.
2. Versterk het professioneel vermogen van leraren.	De leraar is meer dan een werknemer.
3. Investeer in professionele opleiding en ontwikkeling.	Geef in lerarenopleiding en -professionalisering collectief 'on' en 'off the job' vorm aan leraarschap.
4. Werk meer samen.	Biedt tegenwicht aan fragmentatie en polarisatie; leef voor dat/hoe je samenwerkt.
5. Bouw het leraar-perspectief in.	Praktijkkennis en praktische ervaringen zijn onmisbaar.
6. Geef publiekelijk stem en gezicht aan het leraarschap.	Pas op voor stilte en slachtofferschap.
7. Straal trots en enthousiasme uit.	Verbreed de waarde en kracht van onderwijs.

Praktische acties (Hoe?)

De slotvraag is hoe nieuw te ontwikkelen beleid en de daarbij horende uitvoering in mentaal, sociaal en cultureel opzicht aan deze zeven ijkpunten kan voldoen. We onderscheiden meerdere acties, op de vlakken leraarschap, leraren en lerarenbeleid.

- Ten eerste moet het **leraarschap versterkt** worden, in lijn met de ijkpunten:

- Ga voor *collectief vakmanschap*. Te midden van de grotere structuren, het stelsel en de systemen, is er ruimte nodig voor leraren, schoolleiders en bestuurders om te werken aan het vak en vakmanschap. In plaats van structuur- en stelselwijzigingen en het aanbrengen van hulpstructuren en ‘bypasses’ in het stelsel, is het zaak te werken aan hoe je met elkaar werkt.
 - We roepen schoolleiders en – bestuurders op om de leraar als *professional* centraal te stellen. Dit betekent dat aspecten zoals taakurenbeleid en functiemix ondergeschikt zijn aan het onderwijs aan leerlingen en de tijd die dat met zich meebrengt. De leraar is geen ‘gewone’ werknemer!
 - We willen daarbij het belang van ‘*grass roots*’ acties onderstrepen. Mensen in de dagelijkse onderwijspraktijk, in de spreekwoordelijke ‘frontlinie’, staan dan aan de basis. Professionele beroepsverbanden ondersteunen hen, vertegenwoordigers van besturen zorgen voor infrastructuren en randvoorwaarden, en stimuleren samenwerking en vernieuwing. Bonden zijn kritisch, maar waken voor al te conserverende houdingen. ‘*Grass roots*’ vraagt ook iets van leraren: samen ontwerpen, verzorgen en evalueren ze onderwijs, samen ontdekken ze wat goed is voor leerlingen.
 - In de nadruk op ‘*grass roots*’ staat niet alleen het werk van leraren centraal, als het om de dagelijkse onderwijspraktijk gaat. Het brengt tevens met zich mee dat leraren en leerlingen ijkpunten zijn voor onderwijsbesturing en -beleid. De stemmen van leraren en leerlingen (lees: hun ervaringen, behoeftes, zorgen, en ideeën) dienen door te klinken. Van bestuur en beleid vraagt dat om openheid en ontvankelijkheid, van leraren en leerlingen vraagt dat het vermogen om van zich te laten horen.
- Ten tweede moet de **leraar versterkt** worden:
- Lerarenopleidingen zullen, aansluitend bij lopende initiatieven, de maatschappelijke inbedding van de vorming van leraren moeten versterken. Dat vraagt onder andere om opleiden in samenwerking met de context van het onderwijs (i.c. schoolorganisaties), en om een maatschappelijke vorming, waarin pedagogiek, vakkennis en vak-inhoud een duidelijke bredere betekenis hebben.
 - Vanuit de lerarenopleidingen en schoolcontexten is het belangrijk om oog te hebben voor de mentale gezondheid van (aankomende) leraren. Je draagt samen zorg voor leren, maar tevens voor elkaars welzijn. De persoonlijke en professionele ontwikkeling is daarbij belangrijk, alsmede professionele omgevingen waarin welzijn en welbevinden worden geborgd.
 - Zorg voor goede begeleiding van startende leraren, een eerlijk rooster, en voldoende ontwikkelruimte. Vermijd onzekerheid over de aanstelling, en zorg ervoor dat starters niet zonder meer moeten vertrekken als er ‘geen plek’ is.
 - Zorg voor tijd en aandacht voor (heel) ervaren leraren. Veel potentieel (zeker ook voor die collega’s die richting pensioen gaan) blijft onbenut. ‘Nestordocenten’ kunnen hun expertise en kennis delen met jongere generaties in zowel lerarenopleidingen als het werkveld. Stimuleer dit.
 - Onderwijs dient het beeld dat lesgeven slechts het ‘uitvoeren van lessen’ is van zich af te schudden, en aan te geven dat het veel kennis en expertise (vakwerk) vereist, die gericht overgedragen moet worden. Dit vraagt een bewuste inbedding in ruimte en tijd om van en met elkaar te leren.

- Ten derde moet het **lerarenbeleid versterkt** worden:
 - Naast financiële en wettelijke impulsen, met nadruk op aantallen leraren, salariering, arbeidsvoorwaarden, onderwijstijd en werkdruk, zijn juist ook symbolische, sociale en culturele impulsen nodig. Denk daarbij vooral aan: de vorming van netwerken waarin aan onderwijsinnovatie gewerkt wordt, kennisuitwisseling, de verspreiding van nieuwe werkwijzen en standaarden, de publieke beeldvorming, al dan niet via ambassadeurs.
 - OCW kan deze impulsen aanjagen. Daarnaast kan OCW de rol van regisseur vervullen, om overzicht te houden, netwerken en circuits te koppelen, maatschappelijke geluiden op te vangen. Ook voor OCW geldt in dat verband: buiten is binnen. Zichtbaar en merkbaar zijn in het maatschappelijke veld.
 - Maar OCW zal eerst en vooral ook moeten prioriteren, (her)programmeren en agenderen. Wanneer het onderwijs als op zichzelf staand beleidsdomein wordt beschouwd, in plaats van verbonden met andere beleidsdomeinen en beleidstransities, dan komt de maatschappelijke waarde van onderwijs en leren onvoldoende voor het voetlicht.
 - Dat vraagt om wendingen in het beleidsdiscours. Zolang onderwijs enkel over lesgeven, klassen, en basisvaardigheden (i.c. taal en rekenen) gaat, blijft de maatschappelijke betekenis van onderwijs te weinig benoemd, waardoor de grote maatschappelijke uitdagingen onvoldoende kunnen worden aangepakt.

Tot slot

- Zoals benadrukt zijn de ijkpunten en praktische acties niet bedoeld zijn om vooral voor 'een pot geld' te pleiten. We willen de aandacht vooral richten op mentale, sociale en culturele aspecten van de versterking van het leraarschap, met nadruk op *waardering* voor leraren en leerlingen, ofwel lerenden. Daarbij ligt de nadruk op manieren van werken, waarin de leraar meer als professional gezien wordt, waarbij er aandacht is voor het welbevinden en het 'zien' van die leraar en de leerlingen. Manieren van werken waarin de *maatschappelijke waarde* van goed onderwijs voorop staat, en doorklinkt in lesvoorbereiding, leidinggeven, samenwerken, en opleiden.
- Deze notitie is geen eindpunt, maar wat ons betreft een startpunt. In vervolggesprekken zullen de ijkpunten en praktische acties als het ware 'tot leven' gewekt moeten worden. Leidende vragen zijn dan bijvoorbeeld:
 - *Hoe kunnen we voorbij een (te) technische invulling van het leraarschap komen?*
 - *Hoe kan de maatschappelijke waarde van het leraarschap versterkt worden?*
 - *Hoe kunnen de koppelingen tussen opleidingen, scholen en besturen versterken?*
 - *Op welke manieren kunnen we (beter) zorgen voor zowel startende, zittende, als oudere leraren?*
 - *Op welke manieren borgen we de 'stem' en inbreng van leraren en leerlingen bij het vormgeven van beleid?*

- *Hoe kunnen we het beste over onderwijs praten, waarbij de veelheid aan opvattingen, inzichten en expertises niet steeds polariserend/ of conserverend werkt?*
- *Op welke manieren kan het lerarenbeleid sterker, en positiever, worden geagendeerd?*
- *Hoe kan het lerarenbeleid worden ingezet om andere beleidsthema's en beleidssectoren te ondersteunen c.q. te versterken?*

Bronnen, o.a.:

Burns, T., & Köster. (eds.) (2016). *Governing education in a complex world*. Parijs: OECD.

<https://www.seo.nl/publicaties/strategische-evaluatie-lerarenbeleid-primair-en-voortgezet-onderwijs-2013-2020/>

Ministerie van OCW (1993). Vitaal Leraarschap. Beleidsreactie naar aanleiding van het rapport 'Een beroep met perspectief' van de Commissie Toekomst Leraarschap. Zoetermeer: Ministerie van OCW.

Ministerie van OCW (1999). Maatwerk voor morgen. Zoetermeer: Ministerie van OCW.

Ministerie van OCW (2013). De leraar maakt het verschil. Lerarenagenda 2013-2020. Zoetermeer: Ministerie van OCW.

Ministerie van OCW (2020). Bestuursakkoord flexibilisering lerarenbeleid. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/10/12/bestuursakkoord-flexibilisering-lerarenopleidingen>

OECD (2018). The future of education and skills. [https://www.oecd.org/education/2030/E2030%20Position%20Paper%20\(05.04.2018\).pdf](https://www.oecd.org/education/2030/E2030%20Position%20Paper%20(05.04.2018).pdf)

Onderwijsraad. (2018). *Ruim baan voor de leraar*. Geraadpleegd van <https://www.onderwijsraad.nl/publicaties/adviezen/2018/11/07/ruim-baan>

Rinnooy Kan, A., Daher, M., van Es, A., Frantzen, H., Hoffman, R., Kil-Albersen, A., Vermeulen, M., ter Wal, F., & van der Wende, M. (2007). *LeerKracht!* Ministerie van OCW.

<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/07/02/aanbevelingen-mevrouw-van-vroonhoven-aanjager-aanpak-lerarentekort>

<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/10/12/bestuursakkoord-flexibilisering-lerarenopleidingen>

<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2021/02/01/verslag-commissie-onderwijsbevoegdheden-hoge-lat-lagere-drempels>

<https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2013D39407&did=2013D39407>